

søgelse, hvori det er lykkedes at påvise, at nedgangen i landgilde langt overgik områdets nedgang i dyrket areal, hvorfor bønderne må have kunnet beholde en større del af produktionsresultatet til sig selv. (s. 222 f). På de danske øer synes bøndernes muligheder for at udnytte krisen til egen fordel at have været mere begrænsede.

Det nordiske område synes da at repræsentere en modereret vesteuropæisk udviklingsmodel. En skillelinje synes at gå midt gennem Danmark, der på den ene side var det nordiske land, hvor jordbesiddelsen forblev mest udpræget feudal, men hvor dog på den anden side jordens dyrker blev (med C.A. Christensens udtryk) »privilegeret fæstebonde«. 1500-tallets opsving synes også at have fået præg af denne særlige skandinaviske model. Gevinsten synes her kun i begrænset omfang at være tilfaldet jordrotter eller bønder, men derimod frem for alt den ved Reformationen styrkede krone. Det gælder mest udpræget i Sverige, hvor fribønder, som især kunne udsuges gennem nye skatter, var mere udbredte end i Danmark. I dette lys fremstår den senmiddelalderlige socialstruktur som en af faktorerne bag især den svenske og til dels den danske fyrstemagts markante styrkelse i 1500- og 1600-tallet.

Ødegårdsprojektets engelsksprogede rapport har således overordentlig meget at yde til såvel nordiske som internationale problemstillinger. For de sidstnævnte vil den tænkeligt få sin største værdi som en grundig studie i udviklingen i et i senmiddelalderen endnu marginalt område af Europa. Man vil nok hæfte sig ved, at her ved civilisationens yderste grænse kunne på den ene side den finske svedjekultur nogenlunde uanfægtet fortsætte kolonisationen, medens på den anden side det nordiske område også blev

skueplads for et af de mest omfattende temporære tilbageslag i europæisk økonomi. I den forstand må ødegårdsprojektet ende, hvor det begyndte: med at bringe Norges nedgang i focus. I europæisk sammenhæng kan ellers vanskeligt iagttagelige forhold i det senmiddelalderlige Norge synes forstørret op fra et mikroskopisk til et makroskopisk niveau.

I den forstand må det nordiske projekts rapport være en virkelig gave til den internationale forskning.

Helge Paludan

Danmarks Kirker IV. Holbæk amt 1. bd. ved Marie-Louise Jørgensen og Hugo Johannsen (Nationalmuseets Forlag, 1979). 670 s. Ill.

Årstallet er lidt misvisende, da det sidste hefte af bindet udkom 1982. Selve værket begyndte 1933 og er siden regelmæssigt udkommet, efterhånden redaktionelt forbedret, men allerede fra sin begyndelse anlagt som en materialesamling, der skulle registrere alt om kirkerne og deres inventar. Det var en gammel drøm, som gik i opfyldelse, da værket begyndte. I Nationalmuseets beretning om 2. afdelings virksomhed 1892-1908 fortælles om de i 1873 indledte herredsrejser med deres undersøgelser af kirker og de profane minder, og man udtalte håbet om, at dette arbejde i en »ikke altfor fjern fremtid« ville føre til en samlet udgivelse af en beskrivelse af de historiske mindesmærker. Dette håb var dog for optimistisk. Man havde hverken personale eller penge til at virkeliggøre så stor en plan. Foreløbig er kun værket om kirkerne kommet i gang, og et andet om voldstederne begyndt, og mange undersøgelser måtte gå forud. Både en forøgelse af personalet og en støtte fra de store fonds var en uundgåelig forudsætning for, at arbejdet kunne udføres.

I dette bind beskrives en række landsbykirker i Nordvestsjælland. Det bringer den samme omhyggelige redegørelse, som foreligger i de andre bind, der allerede er omtalt i dette tidskrift; de materielle minder fremlægges som historiske levn med beskrivelsen ledsaget af uundværlige billeder, og desuden indledes redegørelsen for hver kirke med en historisk indledning og sluttelig en liste over trykte og utrykte kilder, så det hele danner en samlet fortegnelse over hvert sogns kirkehistorie. At få en lignende for den verdslige historie er et pium desiderium, der ikke foreløbig vil blive opfyldt, men da fortidens kirke var så nøje forbundet med det profane liv, bringer stoffet i Danmarks Kirker adskilligt til belysning af sognenes almindelige udvikling. De gælder også inventaret. Sagerne af sølv og tin, urværkerne og især snedkerarbejderne er værdifulde, i virkeligheden uundværlige kilder til studiet af håndværket gennem tiderne.

Man kunne rejse det spørgsmål, om kirkernes sager, herunder også kalkmalerierne, tillader at drage slutninger om det kristne liv i sognene, f.eks. om de senmiddelalderlige kalkmalerier med deres drastiske udmalinger af livet efter døden er et udtryk for menighedens forestilling om tilværelsen, eller om de har påvirket den og ændret dens opfattelse. På samme måde kan man spørge, om det nye kirkeudstyr efter 1536 virkelig er et udtryk for, at synet har ændret sig fra et katolsk til et reformatorisk. Alle spørgsmål af denne art er berettigede, men rejser en række problemer, som det ligger uden for værket rammer at besvare, og det ville kræve en anden undersøgelse end den, der er gået forud for redaktionen af Danmarks Kirker. Det nye bind følger en linie, der forlængst er fastlagt, og ganske vist kaldes værket Danmarks

Kirker, men det bringer lige så meget til oplysning om andre sider af landets historie og lokalhistorie.

Helge Søgaard

Henrik Becker-Christensen: *Hærvejen i Sønderjylland – et vejhistorisk studie. Fra Kongeåen til Danevirke.* (Institut for Grænseregionsforskning, 1981). 259 s.

Hærvejen er kendt af enhver, der har blot den mindste kulturhistoriske interesse, og selv om man nok kan være i tvivl om ægtheden af det billede af fortiden, som turisten eller marchdeltageren opsøger en sommerdag derude, så rummer Hærvejen virkelig elementer, der er i stand til at give dybe oplevelser. Hugo Matthiessens fascinerende bog fra 1930, der er kommet i ikke mindre end 13 oplag, sidst i 1981, er utvivlsomt hovedårsagen til, at noget så simpelt som en vej har kunnet tiltrække sig en sådan opmærksomhed, og at så mange har skrevet om emnet. Sidst har mag. art. Henrik Becker-Christensen på Fredningsstyrelsens initiativ skrevet en omfattende redegørelse for Hærvejen i Sønderjylland fra Kongeåen til Danevirke.

I indledningen fortæller forfatteren bl.a. om selve hærvejsnavnet, og der gøres udmærket rede for, at medens »Hærvejen« i tidens løb har været kaldt så meget forskelligt, så kan den ikke gøre krav på eneret til betegnelsen hærvej. Det er først på grund af Hugo Matthiessens bog, at navnet knyttes så fast til den jyske hærvej.

I 2. kapitel gennemgår forfatteren de vejhistoriske metoder. Vejhistorie kan ikke skrives alene på grundlag af selv den mest ihærdige registrering af gamle vejspor, skriver han med rette, og også med hensyn til højmetoden og tilsvarende metoder, hvor de jordfaste arkæologiske vidnesbyrd benyttes som